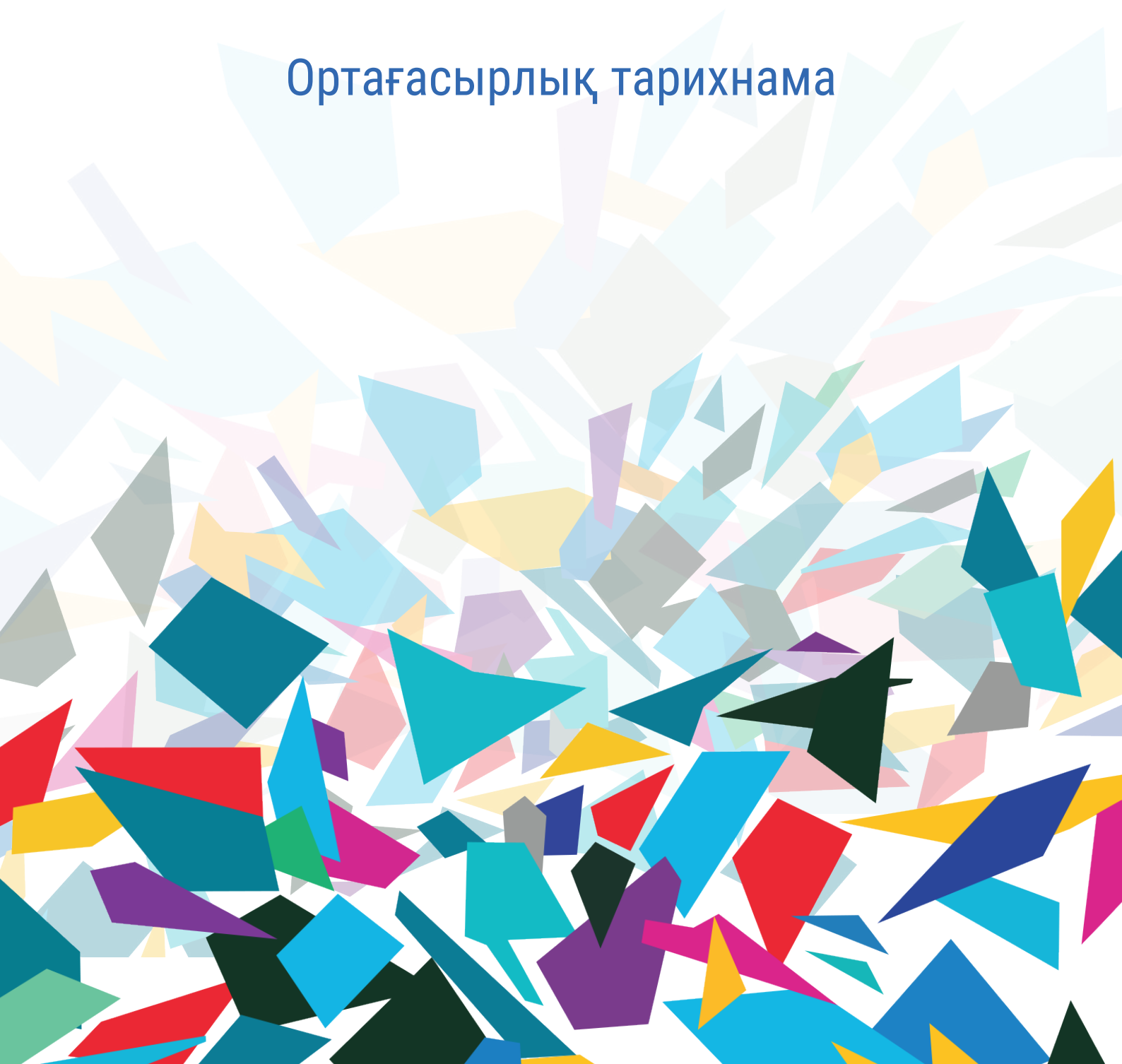

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ

Ортағасырлық тарихнама

Дәрістің жоспары:

1. Христиандық тарихтың концепциясы
2. Тарихи уақыттың ортағасырлық тұжырымдамасы

Дәрістің маңызды идеялары: Ежелгі Грекия мен Ежелгі Рим тарихнамасының құрылуы, қалыптасуы және дамуы орта ғасырларда тарихтың одан әрі дамуы үшін негізін салды. Орта ғасырлардағы тарихтың дамуы христиандық идеологиямен тығыз байланысты болды.

Дәрістің маңызды цитаталары:

«Өткен уақыттың тарихын жазатындар Киелі Рухтың білдіретінін немесе өзінің уақыты туралы баяндайтын ежелгі авторлардың беделіне сүйенеді» (Лоренцо Вала) - «Кто пишет историю минувших времен, тот или говорит, что диктует ему Дух святой, или следует за авторитетом древних авторов, и прежде всего тех, кои повествуют о своем времени»

Христиандық тарихтың концепциясы

Ортағасырлық тарихи шығармалар өз тақырыбы мен жанрлары бойынша көп және әртүрлі болды: бұлар анналдар, хроникалар, биографиялық және автобиографиялық шығармалар, жекелеген зайырлы және шіркеу қоғамдастықтарының тарихы, билеуші және ақсүйектер әулеттерінің генеалогиясы болды. Өзінің мәні мен функциясы бойынша тарихи шығармалармен агиографиялық шығармалар қабысты. Қасиетті адам туралы және осы қасиетті өмір кезінде немесе өлгеннен кейінгі байланысты болатын жер туралы әңгімелеген шығармалар осындай түрде аталды.

Әлеуметтік жадты сақтаудың ерекше түрі өлгендерді еске алудың литургиялық тәжірибесі болды. Олар өздерінің ата-бабалары мен ізашарларын еске алатын әлеуметтік топ мүшелерінің (отбасы, рулар, монастырлық қауым және т.б.) жыл сайынғы еске салу рәсімдері деп аталды. Бұл рәсімдер өткен мен қазіргі сабақтастық пен бірлік идеясын қолдау мақсатында өткізілді.

Тарихи шығармалардың мақсаттарын түсінуде ортағасырлық авторлар көп жағдайда антикалық дәстүрді жалғастырушы болды. Олар шынайылығы мен дәлдігі сенімге лайықты куәлармен немесе айғақтармен расталуы мүмкін оқиғаларды адал белгіледі.

Ортағасырлық тарихшылар өткенді қабылдауда, олардың көне ізашарлары сияқты (осы сөздің қазіргі мағынасында) долы болмады. Өткен ғасыр қазіргі заманды тудырды, бірақ ол шын мәнінде ешқалай ерекшеленбеді. Ізашарлардың тәжірибесі адамдарды оқытып, оларды қателіктерден сақтап тұрды. Ол тірі шынайылық пен іске деген сарамандық билік ретінде қабылданды. Ортағасырлық өнерде өткен дәуірге тән адамдардың бейнесін құру дәстүрінің болғандығы бекерге емес. Оларға күнделікті өмірде танымал киім, шаш, күнделікті өмірдің атрибуттары үлестіріліп берілді.

Ортағасырлық авторлар ежелгі дәуірден кейін өткенді лайықты немесе лайықсыз мінез-құлық үлгілерін көрсеткен мысалдар қазынасы ретінде қабылдады. Өткен уақыт мораль мен этика категорияларында ұғынылып, оқу мен ғибратнаманың көзі болды. Орта ғасырлық авторлар оған тиесілі қоғамдастық үшін өзекті идеялардың растауын іздеді. Тарихи шығармалар халықтардың ұлы өткендері мен жекелеген әулеттердің, ізашылардың елеулі іс-әрекеттері туралы айтуға тиіс болатын. Өткенді еске алу белгілі бір жерлерге, мүлікке құқықтарды растап, билік пен әлеуметтік беделге наразылықтарды жария етуі мүмкін болды. Бір сөзбен айтқанда, тарихи баяндау сенімді мәліметтерді жинақтау ғана емес. Тарихи әңгіме оқу құралы, өзіндік сана-сезімнің көзі және өзекті мәселелерді шешу құралы ретінде қолданылды.

Антикалық және ортағасырлық тарихнаманың сабақтастығы абсолютті болған жоқ. Ортағасырлық тарихи сана бірқатар қағидаттық ерекшеліктерге ие болды. Оның ерекшелігі христиандық діни көзқарастар жүйесінде болған еді. Христиандық діни көзқарастар адамзат дамуының жалпы тұжырымдамасын - оның мағынасын, мақсаттарын және қозғаушы күштерін өз позициясынан анықтады.

Орта ғасырлардағы ал ғашқы тарихи еңбектерге мынадай шығармалар жатады:

1. Киелі Иеронимнің еңбектері. Ол христиандық хронологияның негізін қалады.

Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: Ортағасырлық тарихнама

2. Павел Орозийдің еңбектері.. Ол христиандық батыстың саяси тарихының моделін жасады.

3. Аврелий Августиннің еңбектері. Ол екі дүниенің күрес тұжырымдамасын дайындады — көктегі Града және жер Градасы, онда ол адамзат тарихының басты мазмұнын қарастырды.

Өзінің басты сипаттарында олар жасаған тарих бейнесі орта ғасыр бойы өзгеріссіз қалды. Христиандықтың дамыған діни және дүниетанымдық жүйе ретінде қалыптасуы тарихи сананың жаңа дәстүрінің қалыптасуына алып келді.

Алғашқы беделді христиан теологтары салған тарих философиясы антикалық тарихнама тәжірибесін өзіне қосып алды. Бұл ретте христиан теологтары оның негізгі принциптерінен бас тартты. Тарихтың киелі үлгісі адамзат дамуының христиандық түсінігінің негізіне алынды. Өткен және қазіргі оқиғаларды түсіндіру сенім қағидатына бағдарланып, барлық Құдайдың адам өміріне араласуының шешуші мәнін мойындады және оқиғаларды ұтымды түсіндіру мүмкіндігін шектеді.

Киелі Кітаптың абсолюттік беделін мойындау антикалық авторлар қолданған ақпаратты сыни бағалау принциптерін оқолданудан бас тартқызды. Ғасыр бойы Киелі Кітап және христиан дінінің мәтіндерінің мазмұны күмәнданбаған шынайы ретінде бағаланды.

Ақпараттың шынайылығы мен құндылығы оны хабарлаған дереккөздің беделдік дәрежесі тұрғысынан бағаланды. «Беделді дерек көзі» ұғымы ортағасырлық сананың маңызды санаттарының бірі болды. Киелі кітап мәтіндерін ұтымды сыннан бас тарта отырып, ерте христиан тарихнамасы оларда өзге де мағыналарды қарастырды. Фактілер мен оқиғаларда әмбебап моральдық және мистикалық идеялардың сыртқы көрінісі ғана көрді.

Антикалық ойшылдардың рационализмін теріске шығара отырып, христиан теологтары антикалық философияның жетістіктері мен идеяларын, ең алдымен қарапайым заттарда әртүрлі мағыналардың түптеуін қараған кейінгі неоплатонизм идеяларын пайдаланды. Киелі Кітапта жазылған қасиетті тарих оқиғаларын күрделі түсіндірудің бұл жүйесі ортағасырлық ойлаудың маңызды әдісіне ие болды.

Христиан теологтары әзірлеген тарихты түсіну тәсілі мынандай болды: тарих - бұл адамдардың оқиғалары мен іс-әрекеттері, тек сыртқы қабатты құрайтын күрделі процесс.

Адам тарихының негізінде не жатты және оның шынайы мазмұнын не құрады? Алғашқы христиан теологтары XIX ғасырдың ортасына дейін күмән тудырмайтын осы сұраққа жауап тапты. Адамзат тарихының мәні, оның шынайы мазмұны, барлық болып жатқан оқиғаның терең себебі Құдайдың еркінің бейнесі ретінде ойланды. Мемлекеттер мен халықтардың шынайы тарихы Құдай ойының жүзеге асырылуын көрсететін өзара байланысты оқиғалардың тізбегі ретінде ұсынылған. Христиандық иудейлік діни сананың бірқатар маңызды ерекшеліктерін қабылдады. Онда екі аспекті байланысты: діни - Құдай мен адамның табиғаттан тыс мистикалық қатынасы; прагматикалық - адамдардың әдеттегі өмір сүруі аспектілері еді.

Христиан дінінің тұрғысынан қарағанда, Құдай мен адамзаттың қарым - қатынасы екі қарама-қайшы қасиеттерді біріктіреді — олар мәңгілік және жер бетінде жүзеге асырылатын жағдайат.

Дәуірлердің өзгеруінен көрінетін адам тарихының серпінділігі жақсылық пен зұлымдықтың мәңгілік және өзгермейтін күресімен анықталды. Империяның, мемлекеттердің тарихында, индивидтердің өзара қарым-қатынасында қандай да бір бейілділік пайда болды.

Адам тарихы алғаш рет ғарыш процесінің қажетті элементінің мәні реінде алынды.

Жаһандық діни процесс ретінде тарихты түсінуді толық дәрежеде латын шіркеуінің бас теологы

АВРЕЛИЙ АВГУСТИН «Құдайдың грады» (413-426) атты шығармасында тұжырымдады.

Ол жасаған адам тарихының тұжырымдамасына сәйкес, жақсылық пен жамандыққа, Құдай мен шайтанның қарама-қарсы тұруы шайтан градына (бұрын өмір сүрген және қазір өмір сүретін барлық тілдік дінге сенушілер мен сенім жаулары жиынтығы) қарсы Құдайдың градының (барлық әділділер мен шынайы сенушілердің мистикалық қоғамдастығы) күресінде өз көрінісін тапты. Бұл екі қауымдастық мәңгілік екі қарсы лагерьлерге бөлінген. Алайда, таңдаулылар да, күнәшілдер де нақты тарих уақытында, жер қоғамдастығында — Жер градында өмір сүрді. Августин, басқа христиан ойшылдары сияқты, адам тарихы өзінің финалы және өз мақсаты бар деп сенді — әділ адамдардың соңғы жеңісі күнәшілдердің жеңілуі деп ойлады.

Тарихи уақыттың ортағасырлық тұжырымдамасы

Тарихи уақыттың бастапқы тұжырымдамасы ортағасырлық тарихнаманың ең әсерлі жетістігі болып табылады.

Тарихшылықты хронологиялық ұйымдастыру принципі — уақыт бойынша фактілерді дәйекті түрде орналастыру — ортағасырлық тарихтың антикалық дәуірден айырмашылығы болды. Антикалық тарих себеп-салдарлық байланыстар принципін басшылыққа алды.

Орта ғасырға тән тарихи уақытты түсіну негізі үш түрлі модельге ие - антикалық, інжіл және ежелгі германдық - болып келеді.

Алғашқы екеуі ортағасырлық христиандық тарих концепциясының бастауын алып, ерте теологтардың шығармаларында қабылданды және қайта ойластырылды. Германдық архаикалық мәдениетке тән уақытты түсінуді суреттеген соңғылары тарихтың ғылыми христиан интерпретациясымен ығыстырылды, алайда оның жекелеген элементтері сақталып қалды. Шіркеу мәдениетімен қалыптасқан христиан тарихи санасының парадигмасы екі іргелі идеяда болды: Құдайдың алдын ала анықталуы және тарихи уақыттың сызықтық дамуы.

Өткен туралы антикалық әңгіме әрдайым нақты саяси қоғамдастықтың тарихы болып келді. Нақты саяси қоғамдастықтың өмір сүру уақыты тарихтың уақыты болып саналды. Есептеу уақыты ерікті таңдалған есептеу нүктесінен — әдетте, биліктің әрекетінен бастап жүргізілді.

Мысалы, Римде санақ басы Мәңгілік қаланың негізін қалаудан бастау алды. Рим саяси институттарымен қосымша есептеу жүйесі де байланысты болды — консулдық басқармалар кезеңі, императорлардың басқару жылдары, салық индиктілері бойынша қабылданды.

Бір саяси қауымдастықтың уақыты басқаның уақытымен сәйкес келмеді — бұл үзілген және автономды кезеңдер болды. Германдықтардың тарихи естелігі уақыт шкаласындағы меже ретінде күн ұғымы мүлде жат болды. Германдық тарихи аңыздарда уақыт ата-бабалардың ұрпақтары немесе жекелеген патшалардың басқару кезеңдері сияқты ұғынылды. Әрбір уақытты аяқтау, бұл оның үздіксіз ағымында үзілу дегенді білдіреді.

Иудео-христиан дәстүрі ортағасырлық тарихқа табиғи тарихи уақыттың идеясын әкелді. Әлем тарихы Құдайдың жаратуының бастамасы болды және соны - Екінші келіс болады (Второе пришествие).

Егер тарих мазмұны - бұл әділдікті құтқару болса, Құдай таңдаған халықтың уақыты әлемнің абсолютті уақыты болып табылды.

Ортағасырлық тарихты қабылдау алдын ала анықтаудың абсолюттік маңыздылығын мойындауға негізделді. Адамдардың уақыт ішінде болуы ерекше терең мағынаға ие болды, өйткені оның артында Құдайдың еркі мен адамзаттың өмір сүруінің аяқталған жоспары тұрды.

Құдайдың ойы аяқталған және абсолютті міндеттемеге сәйкес сипаттамаларға ие болды. Бұл теологиялық идея белгілі бір қауымдастықпен (халықпен, қалалық немесе аумақтық қауыммен, румен) байланысты нақты құбылыс ретінде тарих туралы түсінікті бұзды. Тарих қазір бар немесе бұрын болған барлық халықтар қатысатын әмбебап процесс ретінде қабылдана бастады.

Ерте христиандық кезеңінде адамзаттың барлық тарихын бірыңғай өзара байланысты процесс ретінде көрсетуге әрекет жасалды. Бұл процестің орталығына иудейлер мен христиандардың — таңдалып алынған халықтардың, шынайы сенімді сақтаушылардың тарихы орналасқан. Басқа халықтардың тарихы екінші дәрежелі құбылыс ретінде қабылданды. Христиан үлгісінің дүниежүзілік тарихының негізгі назары осы иудейлер ретінде өзгерткен таңдаулы қоғамдастық ретінде мәсіхшілерді көрсетуге бағытталған.

Ортағасырлық тарихи сананың парадигмасы Қасиетті тарих — халықтар арасындағы сенімнің өмір сүруі және оның таралу тарихы болды.

III-V ғғ. алғашқы христиан хронографтары пайда болды. Олар тілшілер (язычники) жазған шығармалардағы белгілі тарихи оқиғаларды інжілдердің және христиандардың тарихымен сәйкестендіру керек еді.

Дүние жүзі тарихының үлгілік сызбаларын жасаушы епископ ЕВСЕВИЙ КЕСАРИЙСКИЙ (263-339) және латын шіркеуінің ең ірі теологтарының бірі ИЕРОНИМ (347-419/420) болды. Олардың хронографияларында адам тарихын Авраамнан қазіргі күнге дейін бөлу нұсқасы ұсынылған. Бұл тарихты бес дәуірге бөлу дәстүрінің бастамасы болды.

Әмбебап христиан тарихының бірінші авторы, Августиннің шәкірті «Пұтқа табынушыларға қарсы тарихтың жеті кітабы» -«Семь книг истории против язычников» еңбегін жазған, ПАВЕЛ ОРОЗИЙ (шамамен 380 — 420) болды. Бұл «дүниежүзілік тарих» варварлық тайпалардың басып кіруіне ұшыраған Рим империясы тарихының қиын кезеңінде пайда болды. Кітаптың мақсаты Құдайдың барлық өмірлері туралы діни көзқарастар контекстіндегі халықтардың тарихи тағдырын ұғыну болды. Кітапта Ұлы жер империясының және шынайы таңдаушылардың тағдырлары мен бақылауында болатын Құдайдың барлық мүлкі мен оның кәсіпшілігінің еңсерілмеу идеясы насихатталады.

Орозийдің шығармалары ұлы империялардың өрлеуі мен қирауы тарихының очеркі болды. Автор Вавилон патшалығынан Рим империясына дейін ұлы державалар ұлылық пен күш-қуатқа жетуі және жоғарылауы мүмкін деген ұғымды негізге алды, бірақ сайып келгенде олардың өмір сүруінің мақсаты шынайы сенімнің бекітілмегендігінен іске аспады. Орозий бейбітшілік пен уақытша жайттарды рухани өмірге, ал ақиқат пен мақтанышты мәңгілікке қарама қарсы қойды. Бейбіт ұлылық онымен зорлық-зомбылық пен күнәға негізделген кінә деп айыптады. Варварлардың соққыларымен қорланған және берілуге дайын Рим тағдыры, ол үшін тарихы Құдайдың күдіретін көрсеткен, мақтан тұтатын және дұрыс емес халықтарды жазалайтын басқа да қираған ұлы державалардың қатарына жатқызған мысалдардың бірі болды.

Адамзат қоғамдастықтарының тағдыры әртүрлі болуы мүмкін, бірақ олардың барлығы әмбебап және мақсаты - Құдайдың жоспарының элементтері болып табылады.

Құдайдың жоспары ретінде тарихты түсіндірудің тағы бір маңызды салдары тарихи оқиғалардың себептері туралы мәселені өзектендіру болды. Бұл өткенге бейтарап қарым-қатынасты ығыстырды. Фактілердің моральдық мәнін іздеу ортағасырлық тарихшылар арасында болып жатқан жағдайдың терең себептерін түсіндірумен байланысты болды. Кез келген оқиғаның негізгі себебі Құдайдың еркі болды, бірақ Жаратушы әрбір нақты жағдайда не ойлағанын түсіндіру керек.

Ортағасырлық христиандық тарих теориясының маңызды негізі адамзаттың өмір сүруінің Құдайдың жоспары уақытпен өтеді және бір-бірін біртіндеп ауыстыратын кезеңдерден тұрады деген тұжырым болды. Адамдар мен халықтардың өмір сүруі Қасиетті тарихтың жалпы процесіне кірді, ол жасау актісімен басталды және о дүниедегі болатын соғта өзінің аяқталуы бар деп сенді.

Адамзат тарихының маңызды кезеңдері күнәлердің кешірілуі және құтқаруы болды: мәсіхшілер үшін Құдайдың адам бейнесінде іске асырылуы және Христостің өлімі (распятие Христа) бір мезгілде қасиетті оқиғалар мен жаңа тарихи дәуірді ашатын нақты фактілер болды. Құдайдың қасиетті іс-әрекеттері христиан дүниетанымында абсолюттік мифологиялық мағынада ғана болмады. Олар уақыт шеңберінде өмір сүрді және ерекше кезеңдердің бастауын белгіледі.

Сызықтық уақыт құрылымында әрбір оқиға бірегей болды. Өткен оқиғалар кейінгі дәуір оқиғаларының алдында болды. Бірақ жекелеген құбылыстар өзінің нақты мазмұнында қайта жаңғыра алмады. Қазіргі заманғы тарихи сананың фактілеріне тән көзқарас - тарихтың христиандық түсінігінде өзінің қайнар көзі бар.

Құдайдың ойы уақытпен жүзеге асырылып, адамзаттың жер бетіндегі өмірден ажыратылмайды деген көрсетілімі, әрбір жаңа дәуірдің алдыңғы мақсаттары мен міндеттерінен ерекшеленетіні туралы идея тудырды. Алдыңғы және кейінгі дәуірлер өзара байланысты, өйткені жаңа кезең тек алдыңғы кезең аяқталғаннан кейін басталуы мүмкін. Құдай тек күнә үшін ғана емес, сондай-ақ түзету үшін де мүмкіндік берді. Мәсіхтің адамзатты құтқаруының тарихы адамдардың тек қана күнәға бату тарихының жалғасы ретінде ғана емес, сонымен қатар оны жеңу ретінде ұғынылды.

Сонымен қатар, тарихтың христиандық теологиясының дамуы және прогресс туралы ұтымды ілімі болған жоқ. Адам өмірінің мәні ол Құдайдың ерік-жігері мен ниетінде болды деп қарастырды.

Аллегориялық типологияның әдісі — бір таңбалар мен оқиғалардың басқа, ерте және даусыз

арақатынастары — ортағасырлық тарихи интерпретацияның басты тәсілдерінің бірі болды. Ол тек Қасиетті тарихқа (ең алдымен Мәсікке) ғана емес, шынайы адамдарға да таралды. Тарихи және өмірбаяндық шығармаларда корольдер, билеушілер, діни қайраткерлер мен қозғалыстар туралы жазбалардағы және басқа да беделді мәтіндердің кейіпкерлерімен салыстырылды. Шын мәнінде мұндай типизация тарихта кейіпкерлер мен оқиғалардың іргелі қайталануын мойындауға негізделді. Осымен бүгінгі дәрісімізді аяқтаймыз. Келесі кездескенше.

Ұсынылған ресурстардың тізімі:

1. Барг, М. А. Эпохи и идеи : Становление историзма / М. А. Барг. — М., 1987.
2. Барг, М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. — М., 1984.
3. Бессмертный Ю. А. Метод // Человек в мире чувств : Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / под ред. Ю. Л. Бессмертного. М., 2000. С. 23.
4. Биск, И. История исторической мысли в новое время / И. Биск. — Иваново, 1983.
5. Блок М. Апология истории. М., 1983
6. Бычков, С. П. Введение в отечественную историографию XX в. / С. П. Бычков, В. П. Корзун. — Омск, 2001.
7. Гутнова, Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. — М., 1985.
8. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева. — М., 1990.
9. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. — М., 2000.
10. Историческая наука и историческое сознание / под ред. Б. Г. Могильницкого. — Томск, 2000.
11. Ковальченко, И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. — М., 1987.
12. Коллингвуд, Р. Дж. Идея истории ; Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. — М., 1980.
13. Косминский, Е. А. Историография средних веков : V в. — середина XIX в. / Е. А. Косминский. — М., 1963.
14. Кроче, Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. — М., 1998.
15. Lovejoy A. O. The Great Chain of Being : A Study of the History of an Idea. Cambridge (Mass.), 1936.
16. Могильницкий, Б. Г. История исторической мысли XX в. Вып. I—II / Б. Г. Могильницкий. — Томск, 2001—2003.
17. Насонов, А. Н. История русского летописания XI — начала XVIII в. / А. Н. Насонов. — М., 1969.
18. Немировский, А. И. У истоков исторической мысли / А. И. Немировский. — Воронеж, 1979.
19. Портреты историков : Время и судьбы. В 2 т. / под ред. Г. Н. Севостьянова, Л. Т. Мильской. — М., 2000.
20. Про, А. Двенадцать уроков по истории / А. Про. — М., 2000.
21. Румянцева, М. Ф. Теория истории / М. Ф. Румянцева. — М., 2002.
22. Савельева, И. М. История и время : В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. — М., 1997.
23. Тош, Дж. Стремление к истине : Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош. — М., 2000.
24. Шапиро, А. Л. Историография с древнейших времен по XVIII в. / А. Л. Шапиро. — Л., 1982.
25. Хейзинг Й. Homo ludens : В тени завтрашнего дня. М., 1992.
26. Февр Л. Бои за историю. М., 1991.